

jelenleg több nagy, összefoglaló kollektív mű elkészítésén dolgozik. Ismereteink azonban még mindig nem közelítik meg a viszonylag teljesnek mondhatót sem. Minden új gyűjtés új téglát jelent népi kultúránk szakszerű ismerete épületének emeléséhez.

A bemutatott könyvek szerzői a magyar néprajz munkásainak legszélesebb rétegeiből valók. Nem hivatalos szóhasználatnál „önkéntes”-nek mondjuk azt a néprajzi gyűjtőt, akinek nem állásbeli kötelezettsége a néphagyományok mentése. Pedig hivatás tekintetében nincs különbség köztük és a néprajzi kutatóhelyeken dolgozók között, a jó gyűjtő éppoly színvonalas munkát végezhet, mint a kutató. A Népismereti dolgozatokban így is szerepelnek egymás mellett. Az önkéntesek, akik a szemlében ismertetett könyvek szerzőinek nagyobb részét teszik, jórészt tanárok, de van köztük lelkész, könyvtáros, népművelő is. Akár rájuk, akár az egyetemi néprajzi tanszékeken, akadémiai intézetben vagy múzeumokban dolgozókra gondolunk, nem szabad figyelem nélkül elmennünk munkájuk áldozatos volta mellett. A hely hiánya és a szemle jellege nem adott teret, hogy a bemutatott művek terjedelmét részletesen ismertessük. Elmondjuk, hogy szinte minden esetben többszörösen nagyobb anyagból lett kiválogatva a közreadott folklór, és mögötte sokéves, évtizedes szorgalmas tevékenység áll, aminek a fedezete a tárgy odaadó szeretete, a népi kultúra értékeinek megmentéséért érzett felelősség.

KÓSA LÁSZLÓ

Karnyújtásnyira: az emberi emancipáció

1. „Aki azt hányja valamely szerző szemére, hogy sötét, vizsgálja meg előbb saját bensejét, vajon elég világosság van-e benne: a homályban a legtisztább írás is olvashatatlan” — írja egyik maximájában Goethe. Valószínűleg ilyesfajta baleset történt Győri Klára önéletírásának* ismertetőivel is. Közülük a legalpáríban Szőcs István értette félre a könyvet — de a jobbindulatú recenzensek is sokat elkottyantottak annak a boszorkánykonyhának a titkaiból, ahol a nőellenes, tehát emberellenes előítéletek rotyognak. Recenzensek szerint az asszony kutyakötelessége örülni a legdurvább, legbalogabb közeledésnek, ha nem boldog a nyomorult fehércseléd, vergődése az örömtelenség piszkában a saját bűne, frigid volt szegény, szánakozik egyik cikkíró. Meddő volt — viszolyog a másik öszövétségi borzongással. Olyan emberek mind, akik számára varázsszó a *nép*; csak az nem érdekes, hogy a nép mit mond és mit kíván. Recenzensek jobban tudják, mi kell a népnek. Nos, kiderült: a nép tudja jobban, sőt: tudja.

2. Győri Klára könyve csak kicsiny diadala az emberiségnek, igaz. De győzelem, valódi. Egy ember, s ami annál mindenfajta ancien régimében kevesebb: egy asszony végigél egy emberhez méltatlan, szűkös, ostoba, alakatlan, nyomorú életet, és mégis — sikerül mindezen átlendülnie, sikerül ezt az egész köznapi (de azért lánggal lobogó, kénkövel szagos) poklot *egyszerű emberi erények révén* megváltania. Mert okos, mert szellemes, mert tehetséges, mert erkölcsi intelligenciával rendelkezik, mert helyzetéből alig-alig következő módon fölismer és realizál lényeges értékeket, például — s csak Németh Lászlóhoz mérhető itt irodalmunkban — a gyöngédség, a kulturált, átszellemített érintkezés embert meghatározó jelentőségét.

Győri Klára: Kiszáradt az én örömem zöld fája. Emlékezés. Sajtó alá rendezte és előszóval látta Nagy Olga. Kriterion, Bukarest, 1975.

Ha valaki tudni szeretné, hogy micsodás dolog is az a transzcendencia, rámutathatunk: ímhol. Ugyancsak Goethe mondja, hogy az alanyban több van, mint a tárgyban, és a tárgyban több van, mint az alanyban. Győri Klárában több volt, több lett, mint az őt kihordó tárgysiság adott formája (ez esetben a hagyományos közösség korlátozott pozitivitása), mint amit az benne okozott, okozhatott. Csoda? Igen és nem. Csoda az, hogy az emberi emancipáció elvont lehetősége életre kelt egy individuumban, és ez az élet olyan alakban tanúskodik a fölszabadulás igaza mellett, amilyent nem ismert az a korlátolt közösség, amely itt tárggyá lesz, mert fölszabadítandó, megváltandó — de nem csoda, hogy a csoda *létrejön* és megelevenedik, nem csoda, hogy az egyes alany végső soron esetleges erényeiből ellenállhatatlanul következik az erényes élet vaskemény követelése, s az erényes élet mellett immár valami földi létező is érvel: a mű, a tárgyasult érték. Győri Klára — aki öntudatlanul is híven követi az erdélyi emlékirat-irodalom nagy konfessiói (nemcsak az arisztokrácia termétt Árva Bethlen Katát, hanem a parasztság is!) — a névtelen erkölcsi ítélőszék előtt tesz vallomást. A hagyományos közösség differenciálatlansága, szigorúan szabályozott önreflexiója segíti abban, hogy — eltérően az önmagukkal és moralitásukkal meghasonlott nagy modern hitvallóktól — az erkölcsi világrend letéteményesének szava, az ósytai meghagyás és saját kívánsága összecseng. Öncsalás lenne? Az volna, az lehetne, ha az „erkölcsi stádium” fortélyá különös módon nem hagyna kiutat. A hagyományos közösség korlátozottsága és korlátoltsága, vakon működő parancsolatai, merev szokásrendje, irgalmatlan erkölcsi nyomása ellenére és mellett megengedte a brutalitást, a butaságot, a polgári társadaloménál alig kevésbé nyomasztó anonimitást. A szokásrend hallgatott, mert nem volt vita tárgya, elvei szóra sem érdemesek, csak megszegésük. Ahogyan a szokásrend tulajdonképpen magva szubjektív fontosságra tesz szert valaki szemében, ez ugyan a bomlást is mutatja, de azt is, hogy volt megmentésre érdemes mag. A jóságra, a szolidaritásra buzdító kezdetleges elvek működni kezdenek. Kétely nincs, az alternatívák száma nulla, a kétfajta kötelesség (saját életem elveimnek megfelelő alakítása — és az ezt akadályozó földadat teljesítése) között nincs igazi konfliktus, de élő s az adottból dedukált az alternatívák hiányának komoly, elmélyült tudata. És szintén ez az adottság (a faluközösség szűkös harmóniája) teszi, hogy Győri Klára nem a kötelességmorál vagy az önmegvalósítás valamiféle modern paraszti variánsát képviseli, hanem azt a polgári társadalomtól idegen igényt, hogy a kötelesség azt parancsolja, ami az embernek jó (erkölcsös, hasznos, kellems), és: az egyes ember java gerjessze a közjót! Győri Klára könyvében arra is van utalás, hogy ezek az ősi óhajok miként volnának teljesíthetők.

3. Természetesen az életmód megváltoztatásáról van szó. Értsünk szót: Győri Klára (1899—1974) széki parasztasszony volt, sok tekintetben tipikus (vegyes és gyér műveltségű, babonás stb.) széki asszony, nem volt tehát tekintélyellenes, és nem tervezett reformokat. Számára a falu rendjének átlékeléséről van szó, éppen arról, amiről Németh László utópiát írt, gyönyörűt, a *Kapásokban*; Kali néni önéletrrásában arról a valós igényről van szó, amely ezt a sok tekintetben tényleg ábrándkergető gondolkört szülte. Egyik alapvető követelése az az írónak, hogy a köznapi élet minden ismétlődő mozzanata legyen szertartás, szenteltesse meg. Ez a követelés nagyrészt valóság volt ott, ahol az európai parasztság gyökerei keresendők: a nagyközépkorban. A követelés magának a parasztságnak, Kelet-Európa formaadó és stílusmeghatározó társadalmi osztályának a követelése. Látnunk kell, hogyan szenved Győri Klára, hogy a férje semmibe veszi az ebédet, vacsorát, számára az nem szertartás — és minden cinikus mindig kacaghat a szertartások mindenkori áhítóin, hiszen a hideg célracionalitás nyilván egyiket sem indokolja. De az élet értelmes volta megköveteli azt, hogy minden cselekvésünknek legyen jelentése, emberek számára való kommunikációs értéke. Nyilvánvalóan az élet értelmessége (még) nem mindenki számára szükséglet. De vélhető, hogy ennek a szükségletnek az általánosság, *gyakorlati* általánosság, valódi erkölcsi szükséglet, a kulturált emberiség eszméjének korolláriuma. Heller Ágnes úgy tartja, hogy az emberiségnek vannak

a világállapotot transzcendáló radikális szükségletei; ez persze nem metafizikai tétel, hanem az ontológiai elkötelezettség egy fajtájának kifejezése, és pedig a következő ki nem mondott gondolatmeneté: erkölcsi maximám csak az emberiség ilyen eszméje alapján felel meg fogalmának — következésképpen az emberiség empirikus fogalmát is e maxima alapján kell politikailag szemügyre vennem: minden mondatom, mert emberekhez szól, mint hipotézisen nyugszik az emberiség így körvonalazott képzetén. A tétel, ahogy mondtam, nem reálontológiai vagy metafizikai természetű, egyedi tényekkel nem igazolható és nem cáfolható. Mellé állíthatók más maximák, így a hagyományos közösség világában (nem: világa ellen) lázadó Győri Kláraé is. Elmosódott és köznapi módon kifejezett igényei az immár egyedisége tudatára ébredt szubjektum furcsa tettei: Kali néni benyújtja a számlát a faluközösségnek — ha tudott feddeni és büntetni, hát adjon is. Ebben rejlik a látszólag megtört hangú, rezignált könyv forradalmi tartalma. Ugyanis ezeket az értékeket Kali néni minden világon, a modernizáció világán is számon kéri. Keservei és füstölgései bizonyítják, hogy nem hajlandó lemondani az organikus társadalom értékeiről, a jeles napok normái szerint ítél, de éppen erőnei miatt az autonóm egyéniséghez méltó életvitelt vár el — kitől? mitől? A sorstól, természetesen. Mindaz, amit kíván, furán rimél arra, amit mostanában olvastam egy másik nagyszerű könyvben (Philippe Gavi, Jean-Paul Sartre, Pierre Victor: *On a raison de se révolter*. La France sauvage. Gallimard, Párizs 1974). Sartre és fiatal marxista vitafelei arról gyözködik egymást, hogy nincs, nem lehet és nem kell forradalom öröm nélkül, s hogy a mai nyugati munkásosztály politikai harcai már nemcsak az elosztás, a tulajdon és az uralom adott alakzatai ellen irányuló stratégiákat tartalmaznak, hanem például a jogélet átformálását veszik célba újfajta népi igazságosságelvek szerint vagy a vezetettség és a vezetés ősi rögződéseit; a fejük fölötti polgári politizálás ellenében a szakszervezeti mozgalom új, radikális formáit találják meg, az alávetettség, mint olyan, spontán forradalmiságuk igazi ellenese.

Látszólag egymástól távol eső dolgok ezek. Pedig tanulságuk egy: nem kell belevinni a népbe erőszakkal, kívülről radikális tudatot; a radikális tudatot a nép is kialakítja, ha ideje. Persze a műben objektívált értékek kiformálása, reprezentatív változataik kidolgozása még a néptől viszonylag elkülönült értelmiség dolga. De a korforduló ostromcsapásai alatt az érdekei védelmében évszázadokig néma kelet-európai parasztság hangot ad, íme.

4. „A világ repedt harang; nem bong, csak recseg” — írja Goethe másutt. Győri Klára az őt igazán szóra bíró kálváriát saját hibájával váltotta ki: az volt a tragikai vétség, hogy szívbeli szeretet nélkül, haszonlesésből ment férjhez Filep Istvánhoz, a kétgyermekes özvegyemberhez. Életét a szexuális bajok két válfaja osztja ketté: fiatal korában a közösség által szigorúan szabályozott, testi érintkezésben igen gazdag, kielégülésben igen szegény, de kötelező tusakodás gyötörte, a közösség által viszonylag szépen semlegesített nemi nyomor, házassága után a lelketlen, gépies, rossz illatú közösülések (ő nem vállalja ezt a szót: hol, mi volt abban közös?...) vigasztalan sora. Sírós humorral mondatnak el a kínosabbnál kínosabb élmények; az író soha nem ízléstelen; az élete sajnos az volt. Két balul sikerült ballépéséről is beszámol, mindkét alkalommal többé-kevésbé megerőszkolták. Punctum. Őszintén len volnék, ha titkolnám megrendülésemet — mindezt csak tudomásul venni is megaláztatás, és ki tudja, hány léleknek kellett elszenvednie. S mindezt bűzben, piszkokban, szitkok között.

S a kelet-európai félféudális rend legalján senyvedő paraszttasszony képes szemérmes, csendes és mély szerelemre, nyilván reménytelenül, s gondolzza, akár Németh László hősnő, a rábízott kis darab emberiséget, mostohalányait, őrzi a hagyományokat, nevezetes népi mesemondó (vö. Széki népmesék. Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Nagy Olga. Kriticon, Bukarest, 1976); ami nem ellensúlyozza azt, hogy az életmódhoz intézett reménykedő kérdések tartalmassága megfér a könyvben a köz dolgait illető teljes, reménytelen, sötét tudatlansággal. Paraszt és asszony és kisebbségi: ellentéte ez a félféudális Kelet-Európában a cito-

yen, a politizáló honpolgár alakjának. A kisparaszti gazdaságban végzett munka áttekinthető, pórén egzisztenciális célirányossága, a szokások merev szépsége, az élet patriarkális, törzsi ízei az eredeti tökefőlhalmazás ismeretes viszontagságai hatására könnyen illanókká lettek, ha nem devalválódtak egyenesen. Győri Klára könyve csak panasz és követelés: de a kifejezés ténye szimbolikus utat mutat, ki a paraszti létből. „Nem szabad parasztnak lenni” — mondta Erdei Ferenc. A kiút persze többféle lehet. Győri Klára könyve arról szól, hogy milyen kiutat szeretne a falu. Az élet ősi ízeit, igen — de a szabadságot is. Eloldódást az ősapáktól, a törzsi szigortól, igen — de helyette nem a gépies semmit. Egyszóval, nyitott ajtajú otthont. A föladat csak egy: tenni azt, amit a nép akar. Nem helyette, nem a nevében, nem érte cselekedni, „csak” vele. Ez így általánosan: demagógia. Ha vannak alternatívák, akkor a nép szava ezt is, azt is mondhatja, s minden gondolkodó fő — értékpreferenciái szerint — választani kénytelen. Nyilvánvaló, hogy a nép koronkénti politikai fogalma is az egyes értékek szerint hasad szét. De nyilvánvaló ebből az is, hogy kíváncsian tartom azt a világgállapotot, ahol az érdekellentétek és érték-választások transzcendálása mindenki számára lehetőség. Ennél alább nem adhatjuk. A nép fogalmának aggálytalan politikai használata: cél. Mondanunk sem kell, miféle.

5. Rosa Luxemburg kedves Tolsztoj-idézete: „Mindenki a maga útján jut el az igazsághoz, egyet azonban meg kell mondanom: amit írok, az nemcsak szó, hanem aszerint is élek, abban van boldogságom, és azzal fogok meghalni.” Ez csodálatos, de ne feledjük: Tolsztoj számára az, amit írt, lehetett volna „csak szó”. Ő választott. Tudjuk, mit, hogyan. Kali néni számára csak az volt, ami szerint élt — és a szó. Tolsztoj kései, prófétikus művei (amelyekről — a szokásos értetlenséggel szemben — olyan szépen írt Rosa Luxemburg; az utolsó utópista szocialistának nevezte) közelednek a „folklór utáni” népi epikához, a művészi szándék nélküli tagolatlan, part-talan, kopár stílushoz. Ő ezt akarta. Nem tudjuk, hogy mit akart volna Kali néni, ha akarhatott volna szabadon. Könyvét több variánsból vágta össze Nagy Olga. A végső alakítást hát ő végezte. Azért az eredeti modor kitetszik: egyszerű kronologikus sorolás, anekdotikus kitérők, egyszerű elmélkedések, szokásmagyarázatok; a stílus az előbeszédé, de archaikus élőbeszédé, olyan díszítésekkel, amilyeneket csak a folklór állandó, áthagyományozott elemeiben, meg 17. századi irodalmunkban találhatunk. Szentenciái rosszabb minőségűek: afféle falvédő-bölcsességek, nótatörmelékek. De mindezek az elemek, amelyek igen jellemzőek a hasonló írásművek nagy többségére (vö. például *Emlékiül hagyom...* Önéletírások. Szerk. Hoppál, Küllös, Manga. Gondolat, Budapest, 1974), föl-fölizzanak a szubjektíve fontos részleteknél, s a szegényes konvenciórendszerből előtör az autentikus költői tehetség: „Én lobogva megyek a szép holdvilágos szobába a kancsót elvenni, csak úgy repül utánam a szép fehér pendely.” Semmit nem kell hozzátenni, árad belőle a szerelem. S az öreges iróniája: „Hogy gumizta ki a bajt a leány, nem tudom. Az anya ugyan meg lehetett ijedve, mert az ő lánysága is nagy bajjal volt vegyes.” S a kínjában magát is csúfoló panasz: „Jaj, reám szakadt az ég egy darab Istennel!” S ez a tehetség átlendíti a saját gyöngeségein, megfáradtságán. a közönségesség kísértésein, a semmiségek aprólékos fölemlegetésén. Szavai közések a minden szabad, önfeladott mozdulatot letaglózó környezetével, de az ugyanonnan — a folklórból — származó alakító készséggel a nyelv egyszeriben fegyverré lesz, a magányos, rossz sorú parasztasszonyból pedig magát s másokat varázsoló szellemi hatalom. Érdemes őt összehasonlítaniunk szeretett s félve tisztelt apjával. Sütő András és Szabó Gyula emlékirataiból ismerünk olyan parasztszöveget, akik mintegy a hivatalos alatt suttymban alakult évreredes névtelen civilizáció urbanításával, halk fortéllyal, humorral és jóssággal próbálták átadni ivadékaiknak a rendet, ha titkát nem is tudták volna megnevezni. Győri Klára apja a rideg kötelességmorálnak még alakiságokra is kényes megtestesítője, s mégis jó ember, saját szelídségével és jámborságával teszi hitelessé törzsfői szigorát. Az író tudja, hogy ennek az erkölcsiségnek a reflektálatlansága, korlátolt tekintetnélkülisége egyik fő oka szerencsétlenségeinek, mert hiányzik belőle a rész-

vét, az irgalom, a megbocsátás erénye. Az apa szelíden vezeti vissza meg-megbokrosodó, makrancoskodó lányát a Rend övezetébe, s az tudván tudja, hogy nem volna szabad engedelmeskednie, de megejti a Rend reflektálatlan, egyöntetű, kemény igényléséből sugárzó biztonság, a hagyomány megformáltsága, simára koptatott, lekerekített asztrálteste, s megbűvölten engedelmeskedik. Az apai jog legitimitásának tudatát az apa attitűdjével való szeretetteljes szolidaritás váltja föl. Egy világtörténelmi korszak szép vége. Szolidaritás csak két autonóm egyéniség között lehet, s az organikus-közösségi társadalmakban nem volt ilyen. Kali néni a rend tekintélyét a személyi tekintély szerető elfogadásában oldotta föl, s a durvaságot, a mocskot nem lobbantja a hagyomány szemére. Kilépni persze nem tud, magányos individuum nem is tudhat, csak a reflexió révén, eszmeileg és szimbolikusan, esetleg olyan szellemi gyakorlatban, mint a misztika lelki és szemléleti technikája. Nos, Kali néni a kilépésnek a reflexió típusát választotta, némi kockázattal — mint hallom, a falu közvéleménye erősen megróttá „titkainak” kifecsegéséért; minden jelentékeny meoáríró közös sorsa. A kilépés így eszmei volt csak, Kali néni pedig túl idős ahhoz, hogy osztályával együtt az iparosodás és a modernizáció új alternatívarendszerében gondolkodjék.

Győri Klára könyvének van egy nagy gyakorlati tanulsága: az iszonyatos tragédiákkal szemben az értelmesség, a humorérzék, a gyöngédség, a szociális részvétel nem semmi. Mindebben nincs látványosság, de kiemelhet a gyalázatból. Remélhetőleg ehhez nem kell minden esetben írói tehetség. De hát a fafejűségtől, a faragatlanságtól, a kicsinyeskedő aljasságtól szenvedő parasztasszonyokról sem tudunk szinte semmit. Ez valószínűvé teszi, hogy az emberi emancipáció e szerény lehetőségeivel élő kilépőkről sem tudunk. De rokonszenvünk azoké, akik, mint Kali néni, nem hagyják veszni azt, amit a paraszti hagyományba annyi nemzedék épített, hanem ugyanabból a materiából, sajátjukból, a bontási anyagból akarnak új hajlékot új követeléseiknek. Úgy tűnik, hogy mindenki igénye az autonómia egyfelől, az érintkezés organikus rendezettsége és jelentéssége másfelől. Itt én, a még fiatal, kelet-európai, vidéki értelmiségi semmiben sem különbözöm a már halott, könyve írása pillanatában már öreg földműves asszonytól.

Ha csütörtök vagy vasárnap délután átvágok (Kolozsvárott) a posta mögötti kis parkon, megesik, hogy megszuhint a hangtalan táncba kapaszkodott széki cseléd-lányok hosszú piros szoknyája. Jó tudni, hogy volt közöttük valaki, elég higgadt, alázatos és tapasztalt ahhoz, hogy lássa, kell lenniük — mindenki számára — utaknak és módoknak arra a szabadulásra, amelyet pontosan és ünnepélyesen úgy hívnak: emberi emancipáció.

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS

Füst Milán: Napló

Füst Milán *Naplójának* megjelenése kétszeresen jelentékeny esemény irodalmunkban. Ehhez fogható művet ugyanis nálunk, ahol a journaloknak, vagy a franciáknál már speciálissá vált nevükön, a journal intimeknek kevésbé van irodalmi hagyománya, elvétve találni, s ha lehetne, egészen más jellegű még ahhoz is, hogy az esetlegesnek tűnő formába, a „napló”-ba mindahányat besorozzuk. Elegendő Justh Zsigmond naplóira, meg a tíz éve kiadott Kemény naplójára gondolnunk, mely mindössze egy év történéseit rögzíti. Füst Milán naplója, mely negyven év szaka-